

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

CURRENT STATE OF THE DEVELOPMENT OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES IN UKRAINE

Бондаренко-Берегович В.В., старший судовий експерт

Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем сучасного стану розвитку судово-експертної діяльності в Україні. Дана робота має на меті розглянути актуальну теоретико-методологічну проблему сучасного стану розвитку судово-експертної діяльності в Україні. У результаті аналізу робіт науковців та практиків щодо сучасного стану судово-експертної діяльності в Україні, виокремлено кілька пріоритетних напрямків розвитку. Відтак пріоритетним стає збереження, розвиток та примноження потенціалу наукових знань у правничій сфері та у галузі судової експертизи, як важливої складової юридичної науки. Означена царина повсякчас розвивається, підтвердженням чого є кількість проведених судових експертиз, поява нових об'єктів, впровадження сучасних засобів фіксування доказової інформації. Необхідність змін у судово-експертній діяльності обумовлена демократизацією суспільства та трансформацією підходів стосовно захисту прав та свобод людини. В статті освітлено проблему розширення бази знань експертів, розробки новітніх методичних комплексів, в тому числі, шляхом адаптації сучасних зарубіжних методик та просування новітніх українських алгоритмів в закордонну практику. Висвітлено аспект, який обумовлює потребу реформатування судово-експертної служби. Проаналізовано новітню парадигму у розвитку судової експертизи, що відобразилося в акредитації лабораторій науково-дослідних установ за міжнародним стандартом ISO 17025 та запровадженні процедури акредитації за стандартом ISO 17020. Виокремлено лінії розвитку сфери судово-експертної діяльності – вдосконалення традиційних алгоритмів проведення класичних експертиз та формування їх нових видів. Означено, що порівняно із попередніми періодами розвитку судово-експертної служби, сучасний етап характеризується інноваційними підходами та застосуванням інформаційних технологій під час проведення.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судовий експерт, реалізація, дослідження.

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems of the current state of development of forensic expert activity in Ukraine. This work aims to consider the actual theoretical and methodological problem of the current state of development of forensic expert activity in Ukraine. As a result of the analysis of the works of scientists and practitioners regarding the current state of forensic expert activity in Ukraine, several priority areas of development have been identified. Therefore, it becomes a priority to preserve, develop and increase the potential of scientific knowledge in the field of law and in the field of forensic examination, as an important component of legal science. The indicated area is constantly developing, which is confirmed by the number of conducted forensic examinations, the appearance of new objects, the introduction of modern means of recording evidentiary information. The need for changes in forensic expert activity is due to the democratization of society and the transformation of approaches to the protection of human rights and freedoms. The article sheds light on the problem of expanding the knowledge base of experts, developing the latest methodological complexes, including by adapting modern foreign methods and promoting the latest Ukrainian algorithms in foreign practice. The aspect that determines the need for reformatting of the forensic expert service is highlighted. The latest paradigm in the development of forensic expertise is analyzed, which was reflected in the accreditation of laboratories of scientific research institutions according to the international standard ISO 17025 and the introduction of the accreditation procedure according to the ISO 17020 standard. The lines of development of the field of forensic expertise are highlighted – the improvement of traditional algorithms for conducting classic examinations and the formation of new ones species. It was noted that compared to the previous periods of the development of the forensic expert service, the modern stage is characterized by innovative approaches and the use of information technologies during its implementation.

Key words: forensic expert activity, forensic expert, implementation, research.

Нині, за умов світових глобалізаційних процесів наука та освіта стали чи не основними чинниками розвитку всіх сфер життя суспільства, підвищення його економічного добробуту, забезпечення соціальної стабільності людської спільноти [1, с. 84]. Відтак пріоритетним стає збереження, розвиток та примноження потенціалу наукових знань у правничій сфері загалом, та у галузі судової експертизи, як важливої складової юридичної науки, зокрема. Адже спеціальні експертні знання застосовуються чи не у всіх видах судочинства: в адміністративному, кримінальному, арбітражному та цивільному. Творчі здобутки саме цієї сфери діяльності дають змогу опосередковано встановити нові факти, які недоступні для безпосереднього пізнання та з якими норми матеріального права пов'язують виникнення, зміну і припинення правових відносин [2, с. 292].

Означена царина повсякчас розвивається, незважаючи на буремні виклики сьогодення: з кожним роком неухильно зростає кількість проведених судових експертиз, а поступ науки, техніки і технології дає змогу залучати на допомогу правосуддю нові науково-технологічні здобутки. Відповідно з'являються нові об'єкти експертизи, сучасні засоби фіксування доказової інформації, невідомі раніше способи її добування, що суттєво розширює коло завдань, які на сучасному етапі ставить перед експертом судова та слідча практика [3, с. 190].

Варто зазначити, що протягом останніх років в Україні триває ґрунтовний процес реформування цієї сфери. Необхідність змін у судово-експертній діяльності обумовлена демократизацією суспільства та трансформацією підходів стосовно захисту прав та свобод людини. Теперішній вектор спрямування України на європейську інтеграцію та розвиток її як правової демократичної держави зумовлює те, що якраз задоволення прав і свобод людини стає засадничим критерієм, на який слід орієнтуватися у ході вирішення проблем, що постають у сфері діяльності судових експертів (зокрема, проблем, які стосуються нормативно-правового й науково-методичного забезпечення) [4, с. 44].

Однією із чільних задач цієї галузі від розв'язання якої безпосередньо залежать гарантії захисту державою прав та свобод людини та забезпечення конституційних гарантій доступу до правосуддя, є побудова ефективної системи проведення судово-експертних досліджень. Останнє вимагає, зокрема, розширення бази знань експертів, розробки новітніх методичних комплексів, в тому числі, шляхом адаптації сучасних зарубіжних методик та просування новітніх українських алгоритмів в зарубіжну практику [5, с. 123–124].

Ще одним аспектом, який обумовлює потребу реформатування судово-експертної служби є пошук нових шляхів для активізації боротьби зі злочинністю в Україні,

позаяк остання постійно еволюціонує (головною особливістю сучасної злочинності кримінологи називають її суттєві якісні зміни [6, с. 5]:

– відбувається підвищення професіоналізму та інтелектуального потенціалу злочинності [7, с. 10];

– спостерігається поява нових видів злочинів та збільшення частки тяжких злочинів проти особистості [8, с. 133].

Як видається, завдяки упровадженню інновацій у судово-експертній сфері можна підсилити зусилля із запобігання злочинам та підвищити ефективність їх розслідування, тим самим забезпечивши невідворотність притягнення злочинців до кримінальної відповідальності та їх покарання.

Важливо зазначити, що перспективи задекларованої державою реформи експертної служби залежать передусім від ефективності реалізації державної політики у цьому ключі. Втім останнє утруднюється необхідністю нагального вирішення безпекових питань, викликаних специфікою соціально-економічного та політичного стану держави сьогодні. Позаяк сучасні процеси у судово-експертній діяльності відбуваються на тлі виснажливої російсько-української війни, під час якої українська державність протистоїть російським загарбникам. Умови воєнного стану сприяють ускладненню кримінологічної обстановки, виникненню надзвичайних ситуацій, що призводить до трансформації системи кримінальної юстиції, зміни пріоритетів у питаннях гарантування кримінологічної безпеки тощо [6, с. 5].

Втім, незважаючи на військову агресію російської федерації, останнім часом судово-експертна галузь України відзначається низкою нових досягнень, що поліпшують якість і підвищують ефективність судово-експертних досліджень [9, с. 5].

Відтак актуальною видається теоретична розробка означених питань. У цьому зв'язку надалі подамо огляд проблематики розвитку та умов реалізації судово-експертної діяльності в сучасній Україні.

Дослідження наукових поглядів та зіставлення їх із висновками експертної практики в нашій державі, країнах Європи, США та інших дозволяє стверджувати, що початок XXI століття характеризується як наступний етап у розвитку судово-експертної діяльності.

Знавці означеної проблематики виділяють низку ознак, що визначають сутність нової концепції у сфері, яка розглядається:

1) відбувається введення уніфікованої термінології для позначення результатів експертних досліджень у висновках експертів;

2) виконується чимало наукових розвідок, які присвячені проблемі аргументованості тих чи інших способів здійснення судово-експертних досліджень, кількісних показників вірогідності та невизначеності результатів таких досліджень та їх висновків;

3) аналізується людський вплив на підсумки судово-експертної діяльності і розробляються процедури для нейтралізації суб'єктивних експертних помилок;

4) створюються системи урахування в ході здійснення судових експертиз змін, валідації методики, оцінки достовірності результатів, обміну інформацією та перевірки кваліфікації експерта (професійного тестування), а також розробляються відповідні методики та правила судово-експертних досліджень;

5) запроваджуються перевірки якості та акредитації судово-експертних лабораторій та індивідуальна сертифікація самих експертів;

6) здійснюється сертифікація судово-експертних установ та інститутів;

7) встановлюються еталони обізнаності судових експертів;

8) схвалюються загальні засадничі принципи організації праці судово-експертних установ;

9) на міжнародному рівні здійснюються фахові тестування і міжлабораторні порівняння;

10) застосовуються критерії менеджменту якості розслідувань і використання доказів у суді;

11) підтверджується еквівалентність судово-експертної діяльності правоохоронних органів для недопущення дублювання зусиль через невизнання доказів завдяки технічним та якісним відмінностям;

12) відбувається скорочення терміну розслідування злочинів з урахуванням транскордонної злочинності;

13) виробляються загальні й оптимальні шляхи створення, оновлення та використання баз даних судової експертизи;

14) досягнення судово-експертної діяльності застосовуються у протидії тероризму, організованій злочинності та іншим видам протиправної діяльності;

15) відбувається удосконалення судово-експертної грамотності співробітників правоохоронних органів і сфери юстиції завдяки проведенню різноманітних занять і тренінгів;

15) застосовуються проекти щодо сприяння розвитку інфраструктури судової експертизи [10, с. 56–57].

Означена новітня парадигма у розвитку судової експертизи у цілому була схвалена українською науковою спільнотою, що, як зазначає В.В. Бажанюк, сприяло підвищенню ефективності судово-експертної діяльності і відобразилося, зокрема в акредитації лабораторій науково-дослідних установ за міжнародним стандартом ISO 17025 та запровадженні процедури акредитації за стандартом ISO 17020 [10, с. 57].

Згідно окресленої парадигми в Україні нині можна виокремити дві основні лінії розвитку сфери судово-експертної діяльності: по-перше, відбувається вдосконалення традиційних алгоритмів проведення класичних експертиз; по-друге, спостерігається формування нових видів експертиз [10, с. 58].

Розглянемо їх докладніше.

Новітні, зокрема, інформаційно-комп'ютерні технології сьогодні вкорінюються в усі сфери життя українського суспільства. Так, чимала кількість інформації перетворюється в цифрову, формуються електронні реєстри даних, держава потроху стає, так би мовити, цифровою. Зокрема, в Україні відбувається діджиталізація суспільства (йдеться, наприклад, про функціонування застосунку «Дія»). Документообіг, спілкування, оформлення договірних відносин також все більше переходять до комп'ютеризованого простору, оминаючи безпосереднє спілкування та контактування осіб, що сприяє появу відповідних електронних слідів, або, іншими словами, цифрових доказів. Все зазначене призводить до зміни класичних підходів до методів, прийомів і засобів отримання, дослідження, використання і оцінювання доказів з метою розслідування, судового розгляду та запобігання кримінальних правопорушень [11, с. 110].

Відтак, порівняно із попередніми періодами розвитку судово-експертної служби, сучасний етап характеризується інноваційними підходами та застосуванням інформаційних технологій під час проведення судових експертиз, що виявилось наслідком рушійного впливу глобалізації сучасного світу. Теперішні зусилля судових експертів зазвичай спрямовуються на утвердження сучасних методів досліджень, оволодіння науковим інструментарієм для їх проведення, створення новітніх інформаційно-пошукових систем та використання технологій обміну інформацією [12, с. 76]. Про це свідчить, наприклад, анкетування судових експертів державних спеціалізованих установ та інших фахівців відповідних галузей знань, проведене у 2022 році спеціалістами кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. За результатами анкетування було з'ясовано, що 92 працівники із 172 (тобто 53,5 %)

використовують у своїй практиці автоматизоване робоче місце експерта [13, с. 20].

Варто зазначити, що сучасні цифрові та комп'ютерні технології, їх запровадження і використання у галузі судово-експертної діяльності слугують додатковим інструментарієм для розширення можливостей досліджень різноманітних об'єктів і речових доказів з метою отримання доказової інформації в інтересах слідства.

Науковці розглядають комп'ютеризацію та цифровізацію повсякденної судово-експертної діяльності як важливий крок на шляху оптимізації та підвищення ефективності останньої. І справді, станом на сьогодні технічне оснащення працівників експертної служби характеризується стрімким розвитком і надає широкі можливості щодо виявлення, фіксації та дослідження доказової інформації [14, с. 15]. У сучасній науці виокремлюється від чотирьох до десяти напрямів комп'ютеризації судово-експертної діяльності [15, с. 20]. Наприклад, дедалі більш актуальним стає використання спеціалістами комп'ютерних систем у вигляді банків даних із автоматичною інформаційно-пошуковою функцією. Йдеться, зокрема, про дві групи подібних систем:

– інформаційно-довідкові, у яких пошук здійснюється за конкретними об'єктами експертизи (наприклад, «АР» (автоматичні пістолети), «Метали» (відомості про склади металів і сплавів, сфери їх застосування), «Волокно» (опис текстильних волокон), «Взуття» (характеристики підшов взуття), «Regula Загальна система документів, Паспорт, Валюта» (основні ознаки паспортів, валюти, інших документів);

– оперативно-пошукові системи, які дозволяють ввести інформацію до бази даних з метою її подальшого пошуку (наприклад, автоматизовані ідентифікаційні балістичні системи «Druggier» (США), «IBIS» (Канада), а також системи у галузі дактилоскопії – «Дакто-2000» та «DEX» (Україна), «AFIS» (США), «Дактомат» (Республіка Білорусь).

Ще одним напрямком комп'ютеризації судово-експертної діяльності є застосування спеціалізованих програм для автоматизованого вирішення експертних завдань або ж підтримки проведення судової експертизи (мова йде про балістичні системи «Рикошет», «Балэкс», що застосовують під час експертного дослідження вогнепальної зброї, «Кортік» – експертизи холодної зброї, «Автоэкс» – аналізу наїздів транспортних засобів на пішоходів, «Transfarm» (Республіка Польща), «TrasoScan» (дослідження відбитків взуття, пальців, документів та плоских поверхонь), «ToolScan» (сканування інструментів та слідів, залишених останніми), «BalScan» (дослідження металевих елементів та гільз патронів). До речі, система «BalScan» досить широко почала використовуватись експертною службою МВС України [15, с. 19–21].

Із-поміж програм, призначених для автоматизації почеркової експертизи можна виокремити такі, як: «Почерк» (слугує автоматизованому експертному дослі-

дженню почерку), «Oldman» (допомагає встановити вік виконавця підпису, що здійснений від імені особи літнього чи похилого віку), «Lefth» (призначена для встановлення фактів виконання рукопису лівою рукою), «AGE. SEX» (дозволяє визначити стать та вік виконавця рукописного документу) тощо [15, с. 19–21].

Серед програм, які застосовують в межах портретної експертизи можна виділити «БАРСПортрет», «Портрет-Поиск», для експертизи відео-, звукозапису – «PINGUIN – IP», «EXPAD», «Signal Viewer», для КЕМРВ – «Проволока», «Спирт», «Farm».

У фоноскопичній експертизі застосовують програмний комплекс для ідентифікації людини за голосом та мовленням SIVE v.8.2.

Під час вибухотехнічної експертизи використовують програму визначення потужності заряду вибухової речовини за результатами ОМП «Руїна» [15, с. 19–21].

Поруч з цим, варто звернути увагу на обставини, що перешкоджають широкому й активному застосуванню можливостей інноваційних і цифрових технологій в розслідуванні злочинів. До таких належать недостатній професіоналізм і кваліфікація працівників правоохоронних органів (слідчих, працівників Національної поліції, прокурорів) і суду, а точніше їх необізнаність стосовно можливостей використання новітніх засобів, потенціалу судових експертиз і спектру вирішуваних судовими експертами питань. Відтак, часто-густо спостерігається невміння виявити та не знання, як правильно зафіксувати і вилучити сліди злочинів на місці події та призначити необхідні експертні дослідження. Як свідчить практика, чим глибшою є спеціалізація експертних знань, тим істотнішим може бути розрив між потенціалом судової експертизи і його практичною реалізацією [7, с. 13–14].

Водночас важливо, що застосування будь-яких інноваційних продуктів в судово-експертній діяльності має бути вивіреном з позицій правомірності, доцільності, ефективності та наукової обґрунтованості [7, с. 15].

Саме тому одним із важливих кроків у напрямку інтеграції новітніх методів у сучасну українську судово-експертну дійсність стало отримання Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ліцензії на освітню діяльність з підготовки докторів філософії в галузі права (судово-експертний профіль), в тому числі – для іноземців; а також відкриття аспірантури та докторантури. Позаяк саме під час підготовки науковців вищої кваліфікації у дисертаційних роботах за судово-експертним профілем відображаються оригінальні авторські ідеї та науково обґрунтовані нововведення в галузі судової експертизи.

Отже, нині спостерігаємо розвиток судово-експертної діяльності в Україні в аспекті утворення нових типів експертиз та експертних спеціальностей у межах існуючих судових експертиз, а також науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угровецький О. П., Свідерський О. О., Спіцина Г. О. Формування професійного менталітету співробітників судово-експертних установ України. Міжнародна науково-практична конференція-полілог «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 83–85.
2. Юнку І.І. Проблемні питання, які виникають під час проведення судових експертиз в цивільному процесі. Міжнародна науково-практична конференція-полілог «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 292–294.
3. Косміна Н.М. Проблеми методології та методики організації судової експертизи. Міжнародна науково-практична конференція-полілог «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С.190–191.
4. Овсянникова І. М. Щодо деяких проблем підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання в Україні у сфері судово-експертної діяльності. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. від дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19.04.2019). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 143–145.
5. Сімакова-Єфремян Е.Б. Впровадження новітніх методів експертних досліджень та підходів до здійснення судово-експертної діяльності – необхідний фактор експертного забезпечення правосуддя. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шелітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдеєва. Харків : Право, 2019. С. 123–128.
6. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : XXX, 2020. 392 с.

7. Александренко О.В., Женунтій В.І. Інновації та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі: сучасні можливості та проблеми застосування. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 10–14.

8. Герасименко О.А. Значення судово-психологічної експертизи у перебігу розслідування злочинів, вчинених групою осіб. Міжнародна науково-практична конференція-полілог «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 131–133.

9. Ключев О. Сучасні досягнення судово-експертної галузі в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Випуск 1 (30). С. 5–11. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.01

10. Бажанюк В.В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю : 081 Право. Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2023. 256 с.

11. Демидова Є.Є., Латиш К.В. Сучасні можливості використання цифрових доказів у формуванні доказової інформації. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики» Харків 19 травня 2023 року. С. 110–111.

12. Кофанов А.В., Юсупов В.В. Сучасні проблеми автоматизації балістичних досліджень в Україні. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 76–80.

13. Шепітько В. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 12–22. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02

14. Алексєйчук В. І. Проблемні питання оцінки судом результатів застосування поліграфа у кримінальному провадженні. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 14–19.

15. Арешонков В.В. Діджиталізація техніко-криміналістичних досліджень як напрям підвищення їх ефективності. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 19–22.